

COVID Pandemic and Change in Education Style: The Lived Experience of Exceptional School Principals from Virtual Education during the Covid-19 Pandemic

Ahmad Kalateh Sadati¹, Mojgan Amirian Zadeh², Soroor Hammti^{3*}

1. Associate Professor, Department of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran; asadati@yazd.ac.ir
2. Assistant Professor, Department of Educational Management, Islamic Azad University (Marvdasht Branch), Marvdasht, Iran; mamirianzadeh15@gmail.com
3. Ph.D. Candidate in Educational Management, Islamic Azad University (Marvdasht Branch), Marvdasht, Iran (Corresponding Author); soroor.hemati@yahoo.com

Original Article

Abstract

Background and Aim: Virtual education has brought both opportunities and challenges for education during the COVID-19 pandemic. This is a different condition in exceptional education which calls for identifying its different dimensions and coordinating a policy-making necessity for education. The purpose of this research is to analyze the issue from the perspective of exceptional education managers in Yazd province.

Methods and Data: The present research is a qualitative study that was conducted in 1400 in Yazd province. The data was collected through semi-structured interviews with 32 principals of exceptional schools and analyzed by thematic analysis method.

Findings: Data analysis showed that virtual education in exceptional schools is accompanied by challenges and opportunities. The most important issue at the beginning of the epidemic was the lack of preparation of managers and teachers in facing the new conditions, which was accompanied by serious pressures and concerns at the individual and institutional levels. Over time, the problem has been managed leading to the creation of opportunities. The four themes analyzed are: job pressures, crisis unpreparedness, challenges, and positive consequences.

Conclusion: Creating the necessary infrastructure for virtual education and increasing the media literacy of managers and teachers in this field is one of the needs of exceptional education. It is suggested to pay attention to the special needs of managers and teachers of exceptional schools compared to similar groups in normal schools. A return to non-pandemic conditions should not be considered as a complete abandonment of the opportunities that virtual education has brought.

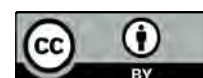
Keywords: Virtual education, Covid-19 pandemic, Educational inequality, Exceptional schools.

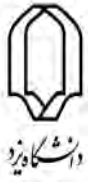
Key Message: Virtual education has provided many opportunities for students with special needs. It is recommended that special education managers pay attention to this issue and promote it. Paying attention to educational inequalities in this field should be a priority.

Received: 18 March 2022

Accepted: 20 July 2022

Citation: Kalateh Sadati, A., Amirian Zadeh, M., Hammti, S. (2022). COVID Pandemic and Change in Education Style: The Lived Experience of Exceptional School Principals from Virtual Education during the Covid-19 Pandemic. *Journal of Social Continuity and Change*, 1(2): 279-293. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2773>

همه‌گیری کوید و تغییر سبک آموزش: تجربه زیسته مدیران مدارس استثنایی از آموزش مجازی در همه‌گیری کوید-۱۹

احمد کلاته‌ساداتی^۱، مژگان امیریان‌زاده^۲، سرور همتی^۳

۱- دانشیار جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران؛ asadati@yazd.ac.ir

۲- استادیار گروه مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، مرودشت، ایران؛ mamirianzadeh15@gmail.com

۳- دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، مرودشت، ایران (نویسنده مسئول): soroor.hemati@yahoo.com

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: سبک و شیوه آموزش در دوره همه‌گیری کوید-۱۹ از آموزش حضوری به آموزش مجازی تغییر یافت و فرصت‌ها و چالش‌هایی را برای آموزش و پرورش رقم زد. تغییر سبک آموزش به‌ویژه برای آموزش و پرورش استثنایی، شرایط متفاوتی به همراه داشت که شناسایی ابعاد مختلف و مختصات آن، ضرورتی سیاستگذارانه برای آموزش و پرورش می‌باشد. هدف تحقیق حاضر واکاوی موضوع، از منظر مدیران آموزش و پرورش استثنایی استان یزد می‌باشد.

روش و داده‌ها: تحقیق حاضر یک مطالعه کیفی است که در سال ۱۴۰۰ در استان یزد انجام شد. داده‌ها به طریق مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با ۳۲ نفر از مدیران مدارس استثنایی جمع‌آوری شد و به روش تحلیل مضمون مورد تحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها: تحلیل داده‌ها نشان داد که آموزش مجازی در مدارس استثنایی همراه با چالش‌ها و فرصت‌هایی بوده است. مهم‌ترین موضوع در ابتدای همه‌گیری، عدم آمادگی مدیران و معلم‌ها در مواجهه با شرایط جدید بود که در سطح فردی و نهادی همراه با فشارها و نگرانی‌های جدی بوده است. با گذر زمان، مسئله مدیریت می‌شود و فرصت‌هایی را به وجود می‌آورد. چهار مضمون احصاء شده عبارتند از: فشارهای شغلی، عدم آمادگی بحران، چالش‌ها، پیامدهای مثبت.

نتیجه‌گیری: ایجاد زیرساخت‌های لازم آموزش مجازی و افزایش سواد رسانه‌ای مدیران و معلم‌ها در این زمینه از ضرورت‌های آموزش و پرورش استثنایی می‌باشد. توجه به نیازهای خاص مدیران و معلم‌های مدارس استثنایی در مقایسه با گروه‌های مشابه در مدارس عادی پیشنهاد می‌گردد. بازگشت به شرایط غیرهمه‌گیری، نبایستی به معنای کنار گذاشتن کامل فرصت‌هایی تلقی شود که آموزش مجازی به همراه داشته است.

واژگان کلیدی: آموزش مجازی، همه‌گیری کوید-۱۹، نابرابری آموزشی، مدارس استثنایی

پیام اصلی: آموزش مجازی برای دانش‌آموزان با نیازهای ویژه، فرصت‌های بسیاری فراهم آورده است که توجه مدیران آموزش و پرورش استثنایی به این موضوع و ارتقای آن پیشنهاد می‌گردد. همچنین توجه به نابرابری‌های آموزشی لازم است در اولویت هرگونه سیاستگذاری و برنامه‌ریزی باشد.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۲۷

ارجاع: کلاته‌ساداتی، احمد؛ امیریان‌زاده، مژگان؛ همتی، سرور (۱۴۰۱). همه‌گیری کوید و تغییر سبک آموزش: تجربه زیسته مدیران مدارس استثنایی از آموزش مجازی در همه‌گیری کوید-۱۹، *تداوم و تغییر اجتماعی*، ۱(۱): ۲۷۹-۲۹۳. <https://doi.org/10.22034/jscc.2022.2773>

مقدمه و بیان مسأله

یکی از چالش‌ها و بحران‌های جهان در دهه اخیر، شیوع همه‌گیری ویروس کووید ۱۹^۱ بود. این همه‌گیری شرایط مخاطره‌ای را بر زیست-بوم انسانی مسلط کرد (Kalateh Sadati et al. 2020). شیوع سریع این ویروس در دنیا و تبدیل آن از حالت اپیدمی^۲ به پاندمی^۳ منجر به نگرانی فزاینده جوامع شد و تعطیلی اجباری و یا کاهش اجتناب‌ناپذیر بسیاری از فعالیت‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و حتی دینی را به همراه داشت. این امر، منجر به بروز پیامدهای منفی در سطح خرد و کلان شده است. حوزه آموزش و نظام آموزشی نیز در همه کشورهای به شدت تحت تأثیر پاندمی کرونا قرار گرفت (Joulaei and Kalateh Sadati, 2020).

تأثیر همه‌گیری کووید-۱۹ بر گروه‌های مختلف آموزشی روشن است. برای حل مسأله، مهم‌ترین راهبرد پیش روی کشورها، آموزش از راه دور بود. از طریق این شکل از آموزش، کشورها و سیاستگذاران آموزشی تلاش داشتند تا بخشی از مسأله را حل کنند. اما آموزش از راه دور نیز خود با درگیر چالش و مسأله بود؛ به طور مثال یکی از چالش‌ها، پایداری آموزش بود (Crawford and Cifuentes, 2022). علاوه بر مسائل آموزش مجازی، این شکل از آموزش تأثیرات دیگری نیز داشت. به طور مثال، افسردگی و فرسودگی شغلی والدین (Kerr et al. 2021) سلامت روان والدین مرتبط با آموزش مجازی (کلاته ساداتی و صبحی‌گلکار، ۱۴۰۱) و رفاه والدین و مراقبان درگیر در آموزش در خانه (Calejar et al. 2021) و موضوع‌های معتنا به دیگر.

در کشور ایران نیز در کنار مدارس عادی، مدارس استثنایی، به سمت آموزش مجازی و غیرحضور روی آورده و تلاش نمودند تا آموزش این دانش‌آموزان علیرغم معلولیت و محدودیت‌هایی که دارند به تعویق نیفتد. علی‌رغم مزایای آموزش مجازی، اعلام تعطیلی مدارس و ادامه آموزش به شیوه مجازی منجر به بروز مشکلات و چالش‌های فراوانی برای مدیران آموزشی شد؛ چراکه برخلاف تعطیلی مدارس، آموزش ادامه داشت و این یعنی تجربه یک شرایط پیش‌بینی نشده و جدید. با توجه به اهمیت آموزش، مهارت ناکافی در آموزش مجازی و نداشتن تجربه مدیریت مجازی، واکاوی تجارب مدیران آموزشی اهمیت و ضرورت دارد. دغدغه‌ها و مسائلی که مدیران و آموزگاران مدارس عادی و نیز دانش‌آموزان و والدین داشتند، برای مدارس استثنایی به وجود آمد. علاوه بر این، با توجه به شرایط خاص دانش‌آموزان، مدیران در این مدارس با مشکلات بیشتری دست به گریبان بودند. در این زمینه مطالعه‌ای در کشور انجام نشده است. با توجه به اهمیت آموزش و پرورش استثنایی و نقش و جایگاه مدیران مدارس در این زمینه، هدف پژوهش حاضر کشف و واکاوی مشکلات و چالش‌های پیش روی آنها در آموزش مجازی در همه‌گیری کووید ۱۹ است.

مرور پیشینه

کلاته‌ساداتی و جولایی (۲۰۲۰) بر موضوع نابرابری‌های آموزش در همه‌گیری کووید-۱۹ تأکید داشتند. محمد یاری بالقوز‌آعاج و همکاران (۱۳۹۹) تداوم یادگیری بدون نیاز به حضور فیزیکی دانش‌آموزان و کمک به دولت برای جلوگیری از گسترش ویروس، ورود فناوری‌های نوین به آموزش و الهام‌گرفتن از آنها برای کمک به ارتقاء آموزش نسل‌های آینده و همچنین اعطا فرصت تفکر مجدد به معلمان و روزرسانی دانش آنها را از پیامدهای مثبت آموزش مجازی در دوران کرونا ذکر کرده‌اند. علی‌پور و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهش خود، آموزش ترکیبی را پیشنهاد داده‌اند.

1. Covid virus 19

2. Epidemic

3. Pandemic

مرادی کوچی و همکاران (۱۴۰۰) در تحقیق خود نشان دادند که مهم‌ترین چالش‌های معلّم‌ها در آموزش مجازی زمان‌بر بودن تولید محتوا، گسترش بی‌عدالتی و نابرابری آموزشی، نبود امکانات و وسایل کمک آموزشی، نقض حریم خصوصی معلّمان، عدم برگزاری دوره‌های توجیهی و مهارتی برای مدرّسان و به کارگیری روش‌ها و فنون تدریس ناکارآمد در تدریس بوده است. پرهیزکار و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهش خود چهار مقوله کاهش تمرکز، کاهش انگیزه تحصیلی، مکان نامناسب آموزشی، ضعف سامانه آموزشی را به عنوان چالش‌های دانشجویان مطرح کرده‌اند. رنجبر و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهش خود در استان فارس پنج مضمون کلی شیوه برگزاری کلاس‌ها و میزان یادگیری، شیوه برگزاری امتحانات، شیوه تدریس معلّمان و میزان سواد و مهارت یارانه‌ای آنها، فعالیت‌های فرهنگی و فوق‌برنامه و روابط اجتماعی و خانوادگی دانش‌آموز را از چالش‌ها و پیامدهای مثبت آموزش مجازی ذکر کرده‌اند.

جولایی و کلاته‌ساداتی (۲۰۲۰) د و راهبرد دوجانبه برای کم‌کردن تأثیر نابرابری آموزشی پیشنهاد دادند که در یک سو، سیاست فعال دولت‌ها و در سوی دیگر، همکاری‌های بین‌المللی است. از نظر این محققان، سیاست فعال دولت‌ها باید در راستای جمع‌آوری همه ذینفعان، جلب مشارکت جامعه، سازمان‌های غیردولتی و خیریه‌ها و ایجاد نقش هماهنگ برای هر یک انجام گیرد. علاوه بر این، همکاری جهانی نیز برای کاهش افت تحصیلی ناشی از همه‌گیری لازم است. ارائه یک طرح حمایتی برای جلب حمایت کشورهای توسعه یافته و سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی و خیریه‌ها به نفع آموزش کودکان محروم و جلوگیری از نابرابری‌های آموزشی پیشنهاد شده است. نتایج پژوهش احمدی و همکاران (۲۰۲۰) در موضوع چالش‌های یادگیری مجازی در ایران نشان داد که آموزش مجازی می‌تواند به عنوان یک نقطه عطف در آموزش این روزهای ایران تلقی گردد. نقطه عطف از این جهت که چنین شکلی از آموزش فرصت‌های جدیدی برای نظام‌های آموزشی به وجود آورد که می‌تواند در شرایط مشابه یا حتی شرایط عادی نیز مورد استفاده قرار گیرد.

جاندریچ (۲۰۲۰) در این زمینه بر این نظر است که در حالی که ویروس، زندگی را در تمام جوامع مختل کرده و ترس و وحشت ایجاد نموده است، اما باعث ایجاد تغییراتی در سازمان‌های آموزشی، زندگی و همه جهان ما یک تغییر شگرف ایجاد کند. المماری و همکاران (۲۰۲۱) در تحقیق خود ضرورت برگزاری کارگاه‌های آموزش مجازی برای معلّم‌های دانش‌آموزان با نیازهای ویژه را پیشنهاد دادند. همچنین نشان داده شده است که توسعه فضای آموزش مجازی را یک فرصت برای همه سطوح آموزشی و از جمله آموزش استثنایی تلقی می‌کنند (به نقل از القحطانی، ۲۰۲۰). همچنین، پیترو و همکاران در مرور نظام‌مند خود نشان دادند توجه به تفاوت بین گروه‌های مختلف دانش‌آموزان با نیازهای ویژه ضرورت دارد (۲۰۲۱). القحطانی در تحقیق خود در دانشگاه‌های عربستان سعودی (۲۰۲۱) پیشنهاد داده است که آموزش مجازی به عنوان برنامه درسی دانشجویان با نیازهای ویژه قرار گیرد، چنین توصیه‌ای نیز برای دانش‌آموزان با نیازهای ویژه پیشنهاد می‌شود.

علاوه بر این، مطالعات گسترده دیگری در موضوع آموزش مجازی در دوره همه‌گیری انجام شده است. با وجود این، تا کنون در ایران، مطالعه‌ای روی تجربه موضوع در آموزش و پرورش استثنایی انجام نشده است. از آنجا که این حوزه آموزشی نیز بسیار مهم است و توجه و تحقیق بر تجربه آنها می‌تواند مورد استفاده سیاستگذاران آموزشی قرار گیرد، ضرورت انجام تحقیق در این زمینه وجود دارد.

روش و داده‌های تحقیق

پژوهش حاضر، یک مطالعه کیفی بوده که با استفاده از روی آورد پدیدارشناسی در سال ۱۴۰۰ در شهر یزد انجام شد. با توجه به موضوع مطالعه، پژوهش کیفی که از روشی نظام‌مند و ذهنی بهره می‌برد، برای توصیف تجارب مدیران و درک معانی آن کارایی دارد. «روی آورد پدیدارشناسی که به بررسی تجارب انسان‌ها می‌پردازد و بر پدیده‌های ذهنی متمرکز است، می‌تواند آنچه را که از دیدگاه شخص تجربه‌کننده حائز توجه است، آشکار کند (حبیبی و امانی، ۱۳۹۹: ۱۲).

میدان پژوهش، کلیه مدارس آموزش و پرورش استثنایی استان یزد است که با نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. شیوه جمع‌آوری داده‌ها از نوع مصاحبه نیمه‌ساختارمند بود. با توجه به عدم یافتن پیشینه تحقیق، پس از بررسی مبانی نظری جهت تدوین سؤالات تحقیق در راستای هدف پژوهش، اقدام شد. پس از کسب مجوزهای لازم مصاحبه‌ها انجام شد. بر اساس منطق اشباع، با تعداد ۳۳ مدیر در مدارس مصاحبه شد. مصاحبه‌ها به صورت تلفنی و با هماهنگی قبلی با مشارکت‌کنندگان به وسیله پژوهشگر و با دو سؤال کلی از مدیران مدارس با نیازهای ویژه انجام شد. سؤالات باز اصلی مورد استفاده در این مطالعه به شرح زیر بوده است: درک و تجربه شما به عنوان مدیر مدرسه از آموزش در شرایط همه‌گیری کرونا چه بوده است؟ و چالش‌ها و مشکلات شما پیرامون آموزش مجازی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه چیست؟ در طول مصاحبه با توجه به پاسخ مشارکت‌کنندگان، مصاحبه‌کنندگان از پرسش‌های دیگری نیز استفاده می‌کردند. مصاحبه‌ها با مدت زمان میانگین پانزده تا بیست دقیقه انجام گرفت و ضبط شد.

به منظور تحلیل داده‌ها، ابتدا مصاحبه‌ها روی کاغذ پیاده‌سازی شده و توصیف مشارکت‌کنندگان خوانده شد تا درکی از کل بدست آید. برای تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش از روش تحلیل مضمونی^۱ استفاده شد. بر اساس آن، ابتدا پس از پیاده‌سازی داده‌ها روی کاغذ مصاحبه‌ها برای هم احساس شدن با مشارکت‌کنندگان خوانده شد. بعد، به هر کدام از مصاحبه‌ها برگشته و عبارات مهم استخراج شدند. در ادامه، معنی یا مفهوم هر عبارت (مفاهیم تنظیم‌شده) مشخص و سپس، مفاهیم تنظیم‌شده، در دسته‌های موضوعی سازماندهی (مقوله) و با توصیف جامعی از پدیده مورد نظر تلفیق شدند و به شکل بیانیه‌ای صریح (تم) تنظیم شد.

برای اطمینان‌پذیری و تأیید روایی داده‌ها، یافته‌های حاصل به مشارکت‌کنندگان ارائه شده و آنها نظرات خود را درباره هماهنگی یافته‌ها با تجربیاتشان بیان کردند. رعایت اخلاق پژوهش، در سراسر انجام تحقیق مورد توجه محققان بود. به همین جهت، صداقت و راستگویی در فرایند تحقیق و ارائه نتایج از مهم‌ترین راهبردهای محققان بود. همچنین در گزارش تحقیق، و منظور رعایت اخلاق تحقیق، از اسامی جعلی برای مشارکت‌کنندگان استفاده شد.

یافته‌ها

تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد که مدیران و معلم‌های مدارس استثنایی با مشکلات بسیار زیادی مواجه بودند. این موضوع بیشتر از همه به وضعیت دانش‌آموزان استثنایی مربوط است که نسبت به دانش‌آموزان عادی شرایط متفاوتی دارند. از تحلیل داده‌ها، چهارده مقوله و چهار مضمون احصاء شد که عبارتند از فشارهای شغلی، عدم آمادگی بحران، چالش‌ها، پیامدهای مثبت (جدول ۱).

^۱. Thematic analysis

جدول ۱- مفاهیم، مقولات و تم‌های احصا شده از تحقیق

تم	مقوله	مفهوم	گزاره
فشارهای شغلی	احساس نگرانی و استرس	استرس در اجرای پروتکل‌های بهداشتی	مدام باید تأکید کنم که ضد عفونی کردن به صورت دقیق انجام شود تا کسی بیمار نشود و این خود باعث استرس می‌شود.
		فشار روانی، افسردگی، اضطراب و استرس در برابر ضعف سیستم آموزشی در فضای مجازی و ارائه فرایند یاددهی-یادگیری	من اصلاً فکر نمی‌کردم باعث تعطیلی مدرسه شود و وقتی این اتفاق افتاد، من شوکه شدم. به عنوان مدیر مدرسه دچار اضطراب زیادی شدم، چراکه با وضعیتی مواجه شدم که هرگز تجربه نکرده بودم و اولیاء و همکاران سوال می‌کردند و من نمی‌توانستم جواب درستی بدهم.
		نگرانی از وضعیت جسمی و سلامت دانش‌آموزان و خانواده‌ها	هر روز نگران تمامی دانش‌آموزان و کادر هستم ولی احساس خوبی برای احوالپرسی از بچه‌ها ندارم و این حال و تجربه خوبی نیست و من هر روز با آن دست به گریبانم.
		نگرانی از حضور دانش‌آموز در فضای ناامن اینترنت	ناامن بودن محیط مجازی برای دانش‌آموزان و نگرانی ما و والدین از این بابت زیاد بود.
		نگرانی یادگیری کامل دروس	هراس و دلواپسی خانواده‌هایی که دانش‌آموزان خاص مثلاً نابینا داشتند برای یادگیری از دروس زیاد بود.
		اضطراب ناشی از پاسخگویی به مخاطبین مختلف آموزگار	معلم باید سرپرست آموزشی، مدیر، خانواده و ... را راضی کند و این اضطراب کار معلم را سخت می‌کند و کارش چند برابر شده و با اضطراب همراه شده است.
		خستگی و فشار عصبی مادران به دلیل درگیری دائم با فرزندان (معلول)	شرایط همه‌گیری باعث شده بچه‌ها دائم در خانه باشند و مادران که باید به جای معلم هم، کارکنند، خسته و عصبی هستند و به کوچک‌ترین چیزی از سوی مدرسه واکنش شدید نشان می‌دهند.
	احساس اندوه و غم	تجربه تلخ و غم‌انگیزی بود.	
	احساس کنترل	دغدغه انجام کارهای بیهوده و آماری	ما مسئول جمع‌آوری آمار شدیم، من به عنوان مدیر همه‌اش باید دغدغه این را داشته باشم که اگر سؤالی پرسیدند و آماری خواستند سریع جواب بدم. این در حالی است که هیچکدام از زیرساخت‌ها تأمین نشده و انگار با این آمارها فقط ما را بازخواست می‌کنند.
	احساس سرگردانی	تردید در نحوه ارائه آموزش در فضای مجازی	
تناقض در توصیه‌های استفاده از فضای مجازی، گوشی و اینترنت به خانواده‌ها			قبلاً در جلسات آموزش خانواده می‌گفتیم بچه‌ها به طور محدود و کم از فضای مجازی و وسایل الکترونیک استفاده کنند، اما الان مدام از خانواده‌ها می‌خواهیم دانش‌آموزان مرتب آنلاین

			باشند و یا تمرینات فضای مجازی را انجام دهند.
عدم آمارگی بجران	نداشتن مهارت کافی	نداشتن تجربه آموزش مجازی	نداشتن تجربه آموزش در فضای مجازی در سال‌های قبل، کار را بسیار سخت کرده است.
		کم سواد خانوادها و مشکلات آموزش مجازی	یکی از مشکلات خانوادهاهایی هستند که سواد رسانه و آموزش مجازی را ندارند و نمی‌توانند به دانش‌آموز کمک کنند که نهایتاً دانش‌آموز از تحصیل محروم می‌شود.
	همه‌گیری و مشکلات آموزشی	شیوع همه‌گیری و اختلال تمرکز بر آموزش	همه‌گیری کرونا در شهر طوری شده که همه درگیر هستند و تمرکز همکاران برای آموزش را تضعیف می‌کند.
		نگهداری از بیمار کرونایی و ضعف در ایجاد بستر یادگیری	بعضی از خانوادها بیمار کرونایی داشتند و تمرکز خانوادها به آموزش بچه‌ها را دچار مشکل می‌کرد.
کالته‌ها	افزایش هزینه‌ها	کرونا و تحمیل هزینه‌های ضد عفونی‌کننده برای مدرسه	کرونا باعث شده هزینه مدارس بیشتر شود. خرید مواد ضد عفونی‌کننده برای مدرسه خرج اضافه‌ای بود که ما مجبور بودیم انجام دهیم تا کسی بیمار نشود.
	ناکارآمدی بستر آموزش	ضعف کنترل	بیشترین مشکل و حادثترین مشکل، کنترل بچه‌ها در فضای مجازی هم از نظر درسی و هم از نظر رفتاری هست.
		بسترسازی ضعیف جهت آموزش مجازی	عدم امکان آموزش و ارزشیابی دروس عملی و کارگاهی در فضای مجازی یکی از مشکلات بزرگ بود.
		لزوم ارتباط دانش‌آموز با همکلاسی جهت تسهیل فرایند یاددهی-یادگیری	مثلاً، دانش‌آموز کلاس اول که باید در کنار دوستان و معلم حروف الفبا را یاد بگیرد الان با فضای مجازی قرار نیست که خیلی یادگیری خوبی داشته باشد.
		جایگزینی مادر به جای معلم در آموزش	در این شرایط خانوادها جایگزین معلم شده، چون دانش‌آموز به گوشه نگاه نمی‌کند، معلم آموزش را می‌دهد بعد آنها باید به دانش‌آموز درس بدهند.
		نداشتن امکانات کافی برای دروس عملی	فراهم‌نبودن شرایط آموزش دروس عملی در فضای مجازی و نداشتن ابزار و امکانات لازم در منزل همه مشکلاتی هستند که ما گریبانگیر آن هستیم و اینجا، هم خانوادها، هم معلم و هم دانش‌آموز اذیت می‌شوند.
		ضعف در تولید محتوای الکترونیک توسط آموزگار	برای معلم در فضای مجازی آموزش خیلی سخت هست، چون معلم عکاس و فیلم‌بردار نیست، بنابراین آموزش با این شیوه مجازی و تولید محتوای الکترونیک سخت می‌شود.
		ضعف در بسترسازی آموزش	ارزشیابی و امتحان از مشکلات آموزش مجازی است. هر چقدر ما کنترل کنیم باز هم مشخص نمی‌شود که چه کسی پاسخگوی سوالات هست.
	ضعف همکاری	عدم همکاری خانوادها و توجه کم به کتابخوانی و مطالعه به ویژه در درس تفکر مشکلات زیادی را بوجود آورده است.	
	فقر مالی	فقر و نداشتن بضاعت مالی بعضی از خانوادها برای تهیه گوشی هوشمند و اینترنت پرسرعت از معضلات ما با خانوادهاست.	

			بی‌بضاعت بود.
		نگرانی نسبت به وضعیت معیشت دانش‌آموزان	قبلاً دانش‌آموزان در مدرسه صبحانه می‌خوردند و کم و بیش ما از وضعیت تغذیه دانش‌آموز باخبر بودیم و اگر لازم بود اقدامی در این مورد انجام می‌دادیم، اما الان نمی‌دانیم دانش‌آموز که سر کلاس حاضر شده صبحانه یا حتی شب قبل شام خورده است یا خیر؟
		هزینه بالای اینترنت برای آموزگاران و خانواده‌ها	خرید اینترنت با توجه به تولید محتوا برای کلاس و ارتباط مداوم با دانش‌آموزان و اولیاء در فضای مجازی بسیار هزینه‌بر است و البته همین مشکل برای خانواده‌های کم درآمد نیز وجود دارد.
		مشکلات دانش‌آموزان	معلولیت دانش‌آموزان مثل نابینایی و ناشنوایی برای استفاده از گوشی هوشمند و این که نیاز دارند یک نفر به عنوان رابط بین معلم و دانش‌آموز در کلاس مجازی حضور داشته باشد، مشکلات زیادی برای خانواده ایجاد کرده است.
		رفتارهای ناهنجار و نامناسب دانش‌آموز	آموزش در کنار مادر و در منزل باعث شده دانش‌آموزان رفتارهای ناهنجار و نامناسبی از خود نشان دهند که محل برنامه‌های آموزشی بود.
		مسئولیت‌پذیری	احساس وظیفه
پایه‌های مبتدئ	ارتقا عناصر آموزش	همه‌گیری و شناخت نیازمندی‌های ناشناخته در آموزش	ویروس کرونا مانند تغییراتی که در سایر بخش‌های جوامع انسانی ایجاد کرده، زمینه‌ساز شناخت نیازمندی‌های پنهان در حوزه آموزش نیز بوده است.
		ارتقا جایگاه معلم و آموزش در عین تعطیلی مدارس	این ویروس اهمیت وجود معلم را در سطح کشور و جهان مضاعف کرد؛ وقتی مدرسه تعطیل است اما اهمیت آموزش دو چندان شده است.
		استفاده از فضای مجازی به عنوان مکمل آموزش حضوری	تجربه من این بود که آموزش مجازی بعد از اتمام کرونا نباید تمام شود و ما باید همچنان ارتباط مستمری با خانواده داشته باشیم.
		افزایش مهارت دانش‌آموزان در استفاده از کامپیوتر و اینترنت	وقتی آموزش حضوری شد، باید برای بچه‌ها کلاس‌هایی مثل کلاس کامپیوتر و استفاده از فضای مجازی داشته باشیم تا بچه‌ها یاد بگیرند چگونه از فضای مجازی استفاده کنند.
		ارتقا سواد رسانه آموزگاران	معلمان با روش‌ها و تکنیک‌های جدید یاد گرفتند و آموزش در فضای مجازی و به صورت آنلاین و آفلاین جایگزین تخته سیاه شد.

	طراحی و ایجاد زیرساخت‌های نظام آموزش الکترونیک	فرصت بیشتری برای فکر کردن به نظام آموزش الکترونیک فراهم شد و زمان بیشتری صرف طراحی زیرساخت‌ها و فضای مجازی شد.
	آموزش مجازی فرصتی برای نظارت و راهنمایی بهتر فعالیت‌های آموزشی	من به عنوان مدیر قبلاً به خاطر مشغله‌های درون مدرسه نمی‌توانستم به طور مرتب به کلاس‌ها سر بزنم و ناظر بر فعالیت معلم باشم اما الان چون آنلاین هست من بیشتر می‌توانم در برنامه‌های آنلاین آموزشی حاضر باشم.
	آموزش مجازی در هر ساعت از شبانه روز	باعث شد در شهرهای بزرگ به دلایلی مانند آلودگی هوا و شرایط جوی نامساعد و حتی تعطیلات رسمی، آموزش تعطیل نشود.
بهبود روابط	ارتقاء سطح روابط بین فردی (مدرسه-دانش‌آموز-خانواده)	ما سعی کردیم در این شرایط ارتباط عاطفی بهتری با دانش‌آموزان و خانواده‌ها داشته باشیم.

۱- فشارهای شغلی

این مضمون شامل ۴ مقوله احساس نگرانی و استرس، احساس غم و اندوه، احساس کنترل و احساس سرگردانی می‌باشد. شیوع کرونا و تعطیلی مدارس استثنایی، فشارهای بسیاری را بر مدیران این مدارس وارد نموده است. چراکه علاوه بر مشکلات آموزشی و نامناسب بودن بسترهای آموزش مجازی برای دانش‌آموزان با نیازهای ویژه، آموزگاران بی‌تجربه در حوزه آموزش مجازی و یادگیری الکترونیکی و بسترهای خانوادگی نامناسب در راستای استفاده از آموزش مجازی این فضا را به چالش کشانده است. به عنوان مثال، عدم بهرمندی از گوشی هوشمند با اندروید مناسب، اینترنت پرسرعت، ضعف سواد رسانه‌ای و گاهی علمی در خانواده، اجرای پروتکل‌های بهداشتی در مدارس به منظور جلوگیری از ابتلای کادر مدرسه و همچنین دانش‌آموزان معلول که اغلب دچار بیماری زمینه‌ای بودند که خود باعث دوچندان شدن احساس اضطراب و نگرانی می‌شد.

تمامی این موارد مشکلات نوظهور اما پراهمیتی بودند که مدیران را درگیر نموده بود. از سوی دیگر، آموزش دانش‌آموزان با نیازهای ویژه بر حسب معلولیت‌هایی که داشتند همیشه به صورت چهره به چهره اتفاق می‌افتاد. از منابع آموزشی ویژه، روش‌های متعدد و مجسم و نیمه‌مجسم آموزشی و تجهیزات کمک آموزشی مجسم و ملموس می‌باشد تا آموزش، بازدهی لازم را در پی داشته باشد. بنابراین مدیریت آموزش دانش‌آموزان با معلولیت‌های مختلف در فضای یادگیری الکترونیکی که بسترهای کافی ویژه معلولان را نداشت با کمک آموزگاران که مهارت و تجربه کافی در زمینه تولید محتوا و آموزش الکترونیکی را نداشتند، بسیار دشوار است. ضمن آن که در کنار دانش‌آموزان خانواده‌هایی می‌باشند که ابزار اولیه و مهارت کافی برای بهرمندی از آموزش مجازی را نداشته‌اند. تمامی این موارد منجر به تحمیل فشارهای کاری متنوع و فراوانی بر مدیران مدارس شد.

آقای حسینی:

وقتی بررسی کردم که ۸۰ درصد دبیران ما با نحوه آموزش مجازی آشنا نبودند و تعداد زیادی از اولیاء و دانش‌آموزان ابزار لازم را برای آموزش مجازی نداشتند و نمی‌دانستند باید چکار کنند و مواردی از این

قبیل، فشار روانی زیادی به من وارد می‌کرد تا حدی که پرخاشگری زیادی پیدا کرده بودم، بی‌خوابی مفرط داشتم و مقدار زیادی افسرده شدم ...

آقای اکبرزاده:

قبلاً در جلسات آموزش خانواده می‌گفتیم بچه‌ها به طور محدود و کم از فضای مجازی و وسایل الکترونیک استفاده کنند، اما الان مدام از خانواده‌ها می‌خواهیم که دانش‌آموز مرتب در فضای مجازی آنلاین باشد.

۲- عدم آمادگی بحران

این مضمون شامل ۲ مقوله نداشتن مهارت کافی و همه‌گیری و مشکلات آموزشی بود. بحران همه‌گیری کرونا، تحول عظیمی در تمام ابعاد زندگی، بالاخص بعد آموزشی ایجاد نمود. تغییر وضعیت ناگهانی از آموزش حضوری به آموزش مجازی بدون ایجاد زیرساخت‌ها و بسترهای مناسب مانند ایجاد مهارت در آموزگاران، تأمین زیرساخت‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری مانند گوشی هوشمند و اینترنت پرسرعت و ایمن ویژه دانش‌آموزان و خانواده‌های ناآگاه از یک سو و درگیری اکثر اعضای خانواده آموزگاران و والدین به بیماری و عدم تمرکز بر آموزش از سوی دیگر، نشان از عدم آمادگی سیستم آموزش و پرورش کشور در مقابله با بحران بود. به عبارتی ساده‌تر، تجربه مدیران مدارس استثنایی حاکی از عدم آمادگی در مواجهه با بحران‌های عظیمی چون همه‌گیری کرونا بود.

خانم حاتم‌زاده:

نداشتن تجربه آموزش در فضای مجازی توسط معلمان در سال‌های قبل، کار را سخت می‌کرد.

آقای فاتحی:

همه‌گیری کرونا در شهر طوری است که همه درگیر هستند و تمرکز همکاران و خانواده‌های دارای بیمار کرونایی را از بین برده و پرداختن به امور آموزشی را با مشکل مواجه نموده است.

۳- چالش‌ها

این مضمون شامل ۵ مقوله می‌باشد که عبارتند از افزایش هزینه‌ها، ضعف همکاری، فرایند یاددهی-یادگیری ناکارآمد، فقر مالی و مشکلات رفتاری دانش‌آموز، مدیریت مدارس استثنایی و آموزش مجازی در شرایط همه‌گیری کرونا معضلات و چالش‌های مختلفی را برای مدیران مدرسه ایجاد کرد. مدیران با آغاز آموزش‌های آنلاین چالش‌های مختلفی را تجربه کرده‌اند. این مشکلات از جمله کمبود مهارت آموزگاران در آموزش مجازی، عدم وجود محتوای آموزشی الکترونیکی ویژه دانش‌آموزان با معلولیت‌های مختلف تا افزایش

هزینه‌های مدرسه جهت تهیه مواد ضد عفونی کننده، ماسک، شیلد و موارد مورد نیاز در راستای رعایت پروتکل‌های بهداشتی در مدرسه و همچنین حضور لحظه به لحظه در فضای مجازی به منظور رصد کردن فرایند آموزش و پاسخگویی به مشکلات فنی و آموزشی آموزگاران، مشکلات آموزشی و رفتاری دانش‌آموزان و در نهایت دغدغه‌های تمام‌وقت مدیران در راستای اجرای یادگیری الکترونیک بوده؛ از این گذشته، بحث نظارت بر آزمون‌های ارزشیابی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه نیز یکی دیگر از دغدغه‌های اصلی این مدیران می‌باشد.

خانم محمدی:

بیشترین مشکل کنترل بچه‌ها در فضای مجازی هم از نظر درسی و هم از نظر رفتاری است.

آقای قادری:

کرونا باعث شده هزینه مدارس بیشتر شود. خرید مواد ضد عفونی برای مدرسه، خرج اضافی بود که باید انجام می‌شد که کسی مریض نشود و هر روز باید تکرار شود.

آقای غلامی:

عدم همکاری خانواده در کنترل دانش‌آموز برای استفاده از فضای آموزش مجازی و همچنین همکاری ضعیف برخی از همکاران در آموزش الکترونیکی و پیگیری آن در فضای مجازی از جملات معضلات مدیریت در شرایط کروناست.

۴- پیامدهای مثبت

این مضمون شامل ۳ مقوله می‌باشد. که عبارتند از مسئولیت‌پذیری، ارتقاء عناصر آموزش و بهبود روابط بود. شیوع همه‌گیری کرونا با همه ترس و اضطرابی که ایجاد کرد، پیامدهای مثبتی خصوصاً در آموزش داشت که مطالعه حاضر به برخی از آنها دست یافت. در زمان همه‌گیری کرونا، احساس مسئولیت فرهنگیان در پیشگیری از به مخاطره افتادن آموزش دانش‌آموزان، یکی از چشمگیرترین فعالیت‌های نظام آموزشی بود. با وجود تعطیل شدن مدارس، فرهنگیان با تعهدی وصف‌ناپذیر و در عین بی‌تجربگی در حوزه آموزش مجازی، تلاش کردند تا آموزش تعطیل نشود.

آموزگاران بویژه در بخش آموزش و پرورش استثنایی با تلاش‌های بی‌وقفه و شبانه‌روزی خود سعی در ایجاد بسترهای آموزش مجازی متناسب با معلولیت دانش‌آموزان و بهرمندی هرچه بیشتر آنها از یادگیری الکترونیک نمودند. تلاش‌های مختلف در راستای برطرف نمودن ضعف‌ها و ناکارآمدی‌های فضای مجازی در بخش آموزش، منجر به ارتقاء همه جانبه عناصر آموزشی از محتوای آموزشی و آموزگار متبحر در فضای مجازی گرفته تا ارتباطات مدرسه-خانه و ارتباطات درون خانواده شد.

خانم علی‌زاده:

کرونا اهمیت وجود معلم را در سطح کشور و جهان مضاعف کرد؛ وقتی مدرسه تعطیل اما اهمیت آموزش دوچندان است.

آقای مولایی:

آموزش به این شیوه زمان مشخصی ندارد و همکاران شبانه‌روز خود را وقف دانش‌آموزان کردند و خالاً آموزش حضوری را پوشش داده و جبران می‌کنند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر، درک تجارب مدیران مدارس استثنایی از آموزش مجازی در شرایط همه‌گیری کرونا بود. برای انجام این مطالعه از روش کیفی با روی‌آورد پدیدارشناسی استفاده شد. یافته‌ها در چهار مضمون فشارهای کاری، عدم‌آمدگی در بحران، چالش‌ها و پیامدهای مثبت احصاء شدند. بر اساس نتایج تحقیق می‌توان گفت که آموزش مجازی در عین حال که چالش‌هایی برای آموزش استثنایی داشته است اما فرصت‌هایی نیز به همراه داشته است. عدم‌آمدگی مدارس و مدیران مدارس، نداشتن سواد کافی برای آموزش مجازی از مهم‌ترین مشکلات و چالش‌ها در این زمینه بوده است. اما آموزش مجازی توانسته فرصت‌های جدیدی را برای آموزش کودکان با نیازهای ویژه بازگشایی کند. المماری و همکاران (۲۰۲۱) در تحقیق خود ضرورت برگزاری کارگاه‌های آموزش مجازی برای معلمان دانش‌آموزان با نیازهای ویژه را پیشنهاد داد. بنابراین، مدیران مؤسسات استثنایی بایستی توجه و ضرورت جدی به این مسأله نشان دهند.

مضمون دیگر، عدم‌آمدگی در بحران بود که با رویکرد سونی همسوست. این وضعیت، سیستم آموزش و پرورش جهان را به چالش کشید و آموزگاران را مجبور کرد تا یک‌شبه از آموزش سنتی به آموزش آنلاین بپردازند (سونی، ۲۰۲۰). در تبیین این یافته می‌توان گفت که تبدیل سریع وضعیت آموزشی به حالت آنلاین در حالتی اتفاق افتاد که هیچ‌کدام از عناصر آموزش یعنی اولیاء مدرسه، دانش‌آموزان و والدین، آمادگی و مهارت کافی برای استفاده از یادگیری الکترونیکی را نداشتند. بعضی از دانش‌آموزان ابزار اولیه مانند گوشی هوشمند و اینترنت پرسرعت برای بهره‌مندی از آن را نیز در اختیار نداشتند و برخی آموزگاران مهارت آموزش در فضای مجازی را نداشتند. شیوع همه‌گیری منجر شده بود اکثر خانواده‌ها، درگیر مراقبت از یک بیمار کرونایی باشند و تمرکز از سمت آموزش منحرف می‌شد. این موارد دست به دست هم می‌داد تا مواجهه با بحران همه‌گیری را سخت‌تر نماید.

مضمون سوم، چالش‌ها بودند که به سه دسته چالش‌های مدیریتی، چالش‌های آموزشی و چالش‌های خانوادگی دسته‌بندی شدند. یافته‌های این بخش از تحقیق نیز با بخشی از تحقیقات مرادی کوچی و همکاران (۱۴۰۰) و پرهیزکار و همکاران (۱۴۰۰) همسوست. طبق تحقیقات صورت گرفته، بحران همه‌گیری یکی از موانع آموزش بود. به‌طوری که شرایطی مانند افزایش هزینه‌ها برای مدرسه، آموزگار و خانواده و عدم‌تخصیص بودجه برای حمایت از ایشان، کمبود مهارت آموزگاران در تولید محتوای آموزشی آنلاین و زمان‌بر بودن آن، ضعف در کنترل دانش‌آموزان در فضای مجازی و مشکلات سخت‌افزاری مثل مشکل در نصب و بارگذاری محتواها و ... از جمله چالش‌هایی است که مدیران با آن دست به گریبانند.

مضمون آخر، پیامدهای مثبت کرونا بود. می‌توان گفت که اکثر محققان، توسعه فضای آموزش مجازی را یک فرصت برای همه سطوح آموزشی و از جمله آموزش استثنایی تلقی می‌کنند (Al-Qahtani et al. 2020; Al-Mamari et al 2021; Petretto et

al 2021). این نتایج با یافته‌های تحقیقاتی داخل، چون علی‌پور و همکاران (۱۳۹۹) و محمدیاری و همکاران همسوست. همه‌گیری باعث شد تا سیستم آموزش سنتی دچار تحوّل عظیمی شده و اولیاء مدرسه و خانواده را به هم نزدیک‌تر نموده و آموزش بی‌وقفه در هر شرایطی را به ارمغان بیاورد. در این راستا، ایجاد مهارت در آموزش مجازی و یادگیری الکترونیکی در بین آموزگاران و دانش‌آموزان ضرورت دارد و همچنین ارتقاء مهارت مدیریت فضای مجازی توسط مدیران و ایجاد بستر مناسب آموزش مجازی در راستای یادگیری الکترونیکی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه، بایستی مورد توجه قرار گیرد.

به لحاظ نظری، از منظر نابرابری اجتماعی می‌توان دو موضوع را مورد توجه قرار داد. اولین موضوع نابرابری در دسترسی به خدمات آموزش مجازی در میان دانش‌آموزان به طور کلی است. همان‌طور که جولایی و کلاته‌ساداتی (۲۰۲۰) به این موضوع اشاره کردند، این نابرابری یک امر جهانی است و دولت‌ها بایستی در سطح ملی و بین‌المللی به ابعاد این نابرابری توجه کنند و از امکانات ممکن و لازم در این زمینه استفاده کنند. از سوی دیگر، محققان بر این نظر هستند که کودکان با نیازهای ویژه که در مدارس آموزش و پرورش استثنایی تحصیل می‌کنند، دچار نوعی محرومیت و نابرابری مضاعف می‌شوند. از یک سو، این افراد همچون همه دانش‌آموزان در جهان نوعی نابرابری آموزشی در آموزش مجازی را تجربه می‌کنند، از سوی دیگر این دانش‌آموزان به علت نیازهای ویژه و بعضاً معلولیت‌های چندگانه تحت شدیدترین فشارها هستند. همان‌طور که پیترو و همکاران در مرور نظام‌مند خود نشان دادند، توجه به تفاوت بین گروه‌های مختلف دانش‌آموزان با نیازهای ویژه ضرورت دارد (۲۰۲۱) می‌توان گفت که نابرابری بین نوع معلولیت و دسترسی به آموزش مجازی نیز دربرگیرنده نابرابری خاص خود است.

علاوه بر این، بایستی به این امر توجه داشت که در مجموع کودکان با نیازهای ویژه که از طبقات محروم جامعه هستند، در مدارس استثنایی خدمات اولیه دیگری غیر از آموزش دریافت می‌کنند که در شرایط مشابه بایستی به این موضوع توجه شود. به طور مثال، در استان یزد که فضای خیریه در کمک به مدارس استثنایی فعال است و حمایت خوبی در این زمینه می‌شود، دانش‌آموزان مدارس استثنایی علی‌العموم در مدرسه از حداقل یک وعده غذا برخوردار هستند که عموماً با حمایت‌های چندجانبه چنین امری تحقق می‌یابد. یکی از مشارکت‌کنندگان دغدغه داشت که کودکانی که از طبقات محروم هستند، نه تنها از آموزش مجازی که از دسترسی به یک وعده غذایی با ارزش مناسب، محروم می‌شوند. بنابراین، یکی از مشکلاتی که مدیران در این زمینه داشتند این بود که واقعاً خانواده‌های محروم و دانش‌آموزان با نیازهای ویژه تحت شدیدترین فشارهای اقتصادی متأثر از کووید ۱۹ می‌باشند. از این جهت، توجه به چنین موضوعی یکی از ضرورت‌های سیاستگذاری در آموزش و پرورش در چنین شرایطی است.

موضوع دیگری که در دوران کووید ۱۹ برجسته شد، تسهیل‌گری آموزش مجازی بود که برای کودکان با نیازهای ویژه فراهم آورد. چنین تسهیل‌گری به خصوص برای کودکانی که دسترسی به مدارس استثنایی برایشان مقدور نیست و یا هزینه زیادی را به همراه دارد، پراهمیت است. آموزش مجازی در کووید نشان داد که این کودکان در شرایط غیرهمه‌گیری در صورتی که دسترسی ساده به مراکز آموزشی نداشته باشند، می‌توانند با خلاقیت مدیران مدارس و البته در سطح عالی‌تر سیاستگذاران آموزش و پرورش استثنایی، از طریق آموزش مجازی، تحصیل خود را دنبال کنند. چنین امری می‌تواند کمک زیادی برای پایین آوردن هزینه‌های اقتصادی ناشی از دسترسی به مراکز آموزشی برای خانواده‌های دانش‌آموزان با نیازهای ویژه باشد. همان‌طور که الفحطانی در تحقیق خود در دانشگاه‌های عربستان سعودی (۲۰۲۱) پیشنهاد داده است آموزش مجازی به عنوان برنامه درسی دانشجویان با نیازهای ویژه مورد استفاده قرار گیرد، چنین

توصیه‌ای نیز برای دانش‌آموزان با نیازهای ویژه پیشنهاد می‌شود. در نهایت این که موضوع ریسک در نظریه‌های بک و گیدنز، مسأله‌ای است که در رابطه با پدیده‌های اجتماعی نوظهور مورد توجه جدی سیاستگذاران اجتماعی قرار گیرد.

حمایت از مدیران مدارس استثنایی، تخصیص بودجه جهت ارتقاء مهارت‌های آموزش مجازی و آنلاین آموزگاران به منظور ایجاد آمادگی برای مواجهه با بحران‌ها، تهیه سخت‌افزارهای مورد نیاز مانند گوشی هوشمند و اینترنت پرسرعت برای دانش‌آموزان و آموزگاران و افزایش سواد رسانه دانش‌آموزان و خانواده‌ها باید به عنوان یکی از اهداف مهم آموزش و پرورش استثنایی باشد. در حال حاضر، آموزش و پرورش استثنایی در عین این که آمادگی مواجهه با بحران همه‌گیری کرونا را نداشت، در تأمین بخشی از این نیازها مانند تهیه و توزیع تبلت ویژه دانش‌آموزان بی‌بضاعت، تهیه بسته‌های رایگان اینترنت ویژه آموزگاران، برگزاری دوره‌های آموزشی تولید محتوا و ... شایستگی خود را به اثبات رساند. لیکن کار در این حوزه همچنان فراوان و سخت می‌باشد.

تحقیق حاضر یک مطالعه کیفی است و خصیصه تعمیم‌پذیری ندارد. فقدان پژوهش کیفی مشابه برای مقایسه دقیق‌تر یافته‌ها و عدم‌آزمون فرضیه، و شیوع کرونا، از جمله محدودیت‌های عمده این تحقیق محسوب می‌شوند.

تقدیر و تشکر

پژوهشگران بر خود لازم می‌دانند تا از مدیریت آموزش و پرورش استثنایی استان یزد، مدیران متعهد و دلسوز مدارس استثنایی این استان و اساتید فرهیخته‌ای که در این پژوهش ما را یاری کردند، صمیمانه تشکر نمایند.

منابع

- پرهیزکار، غلامرضا؛ اسدی، حسین؛ شفق، غلامرضا؛ آزادی، حامد (۱۳۹۹). آسیب‌شناسی تأثیر آموزش مجازی بر یادگیری در شرایط کرونایی؛ بررسی موردی دانشجویان مقطع تحصیلات تکمیلی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، *معرفت فرهنگی اجتماعی*، ۱۲(۲): ۹۴-۷۵
- رنجبر، نگار؛ اناری‌نژاد، عباس؛ خلیلی، علی‌محمد؛ حرمتی، منصوره (۱۴۰۰). دیدگاه دانش‌آموزان دوره ابتدایی از آموزش مجازی در دوران کرونا (مطالعه موردی: استان فارس)، *مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی*، ۲۶: ۱۶۱-۱۵۵
- حبیبی کلپیر، رامین؛ امانی، حبیب (۱۳۹۹). «تجربه زیسته مادران دارای کودک با اختلال یادگیری ویژه: یک مطالعه پدیدارشناختی». *تعلیم و تربیت استثنایی*، ۲۰(۱): ۱۸-۹.
- علی‌پور، زینب؛ قنبری، مهدیه؛ رفیعی، مائده؛ هاشمی، عاطفه‌السادات (۱۳۹۹). بررسی چالش تعطیلات دوران کرونا و افت تحصیلی فراگیران نظام تعلیم و تربیت: ارائه راهکارهای متناسب، *رویکردی نو در علوم تربیتی*، ۳(۲): ۲۱-۱۶.
- کلاته‌ساداتی، احمد. صبحی گلکار، زینب. (۱۴۰۱). آموزش مجازی و تنش والدینی در همه‌گیری کووید ۱۹؛ مطالعه‌ی کیفی در شهر طبس. *طلوع بهداشت*، ۲۱(۲): ۳۱-۴۰.

محمدیاری‌یالقوزآغاچ؛ قاسم، شهیدی؛ سیدحمید (۱۳۹۹). کرونا و شکاف آموزشی، *مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی*، ۱۵: ۱۵۹-۱۲۵.

مرادی‌کوچی، رضا؛ مرتضوی، محمدعلی؛ استطاعت، نسرین (۱۴۰۰). چالش‌ها و استراتژی‌های تدریس و یادگیری دانش‌آموزان در دوران شیوع کرونا با بهره‌گیری از سامانه دانش‌آموزی شاد، *مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی*، ۴(۲۵): ۲۰۶-۱۹۱.

Ahmady, S., Shahbazi, S., & Heidari, M. (2020). Transition to Virtual Learning during the Coronavirus Disease-2019 Crisis in Iran: Opportunity or Challenge? *Disaster medicine and public health preparedness*, 14(3), e11-e12.

Al-Mamari, K., Al-ZOUBI, S., Bakkar, B., & Al-Shorman, A. (2021). The impact of e-Learning during COVID-19 on teaching daily living skills for children with disabilities. *Journal of e-Learning and Knowledge Society*, 17(3), 135-145.

Almarzooq, Z. I., Lopes, M., & Kochar, A. (2020). Virtual learning during the COVID-19 pandemic: a disruptive technology in graduate medical education. *Journal of the American College of Cardiology*, 75(20), 2635-2638.

Al-Qahtani, M.A. (2021). E-learning for Students with Disabilities during COVID-19: Faculty Attitude and Perception. *SAGE Open*, 11(4), 1-15. <https://doi.org/10.1177/21582440211054494>

Alves, P., Miranda, L., & Morais, C. (2017). The Influence of Virtual Learning Environments in Students' Performance. *Universal Journal of Educational Research*, 5(3): 517-527.

Arkorful, V., & Abaidoo, N. (2014). The role of e-learning, the advantages and disadvantages of its adoption in Higher Education. *International Journal of Education and Research*, 2: 397-410.

Beek, V. M. (2011). *Virtual Learning in Michigan's Schools*. 2011 Mackinac center for public policy, Midland: Michigan.

Valverde-Berrococo, J.; Garrido-Arroyo, M.d.C.; Burgos-Videla, C.; Morales-Cevallos, M.B. (2020), Trends in Educational Research about e-Learning: A Systematic Literature Review (2009-2018). *Sustainability*, 12(12), 5153. <https://doi.org/10.3390/su12125153>

Calear AL, McCallum S, Morse AR, Banfield M, Gulliver A, Cherbuin N, et al. (2022) Psychosocial impacts of home-schooling on parents and caregivers during the COVID-19 pandemic. *BMC Public Health*, 22(119):1-8.

Crawford, J., & Cifuentes-Faura, J. (2022). Sustainability in higher education during the COVID-19 pandemic: A systematic review. *Sustainability*, 14(3), 1879.

Dhawan, Shivangi. (2020). Online Learning: A Panacea in the Time of COVID- 19 Crisis. *Journal of Educational Technology Systems*, 49(1), 5-22.

- Jandric, Petar. (2020). Teaching in the Age of Covid- 19. *Postdigital Science and Education*, 2: 1069-1230.
- Joulaei, H., & Kalateh Sadati, A. (2020). COVID-19 Outbreak and School Dropout; A Worldwide Challenge for an Equitable Future. *International Journal of School Health*, 7(4), 1-2.
- Kerr ML, Rasmussen HF, Fanning KA, Braaten SM. (2021) Parenting during COVID-19: A Study of Parents' Experiences across Gender and Income Levels. *Family Relations*, 70(5), 1327-42.
- Petretto, D. R., Carta, S. M., Cataudella, S., Masala, I., Mascia, M. L., Penna, M. P. & Masala, C. (2021). The Use of Distance Learning and E-learning in Students with Learning Disabilities: A Review on the Effects and some Hint of Analysis on the Use during COVID-19 Outbreak. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*, 17, 92.
- Sadati, A. K., Lankarani, M. H. B., & Lankarani, K. B. (2020). Risk society, global vulnerability and fragile resilience; sociological view on the coronavirus outbreak. *Shiraz E-Medical Journal*, 21(4), e102263.
- Soni, V. D. (2020), Global Impact of E-learning during COVID 19 (June 18, 2020). <http://doi.org/10.2139/ssrn.3630073>
- Suttichujit, V. (2008). Issues in Exceotional Student Education: The Challenges for Principals. *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, 1(1), 33-47.

